

Nailə Fuad qızı Şirinova
Azərbaycan Texniki Universiteti
Dosent
e-mail: nailashirinova59@gmail.com

MODERNLƏŞMƏNİN RASİONALİST LAYİHƏSİNİN TƏNQİDİ

Xülasə: Modernist-qərbçilər dərin islahatlar, təsərrüfat modelində əhəmiyyətli dəyişikliklər, elitanın dövlət idarəetməsinin mühüm sahələrinə real şəkildə təsiri, həyatın bütün sahələrinin modernləşməsi tərəfdarıdır. Modernistlər islahatlarla bərabər dövlətin suverenliyinin, iqtisadi və mədəni müstəqilliyin tam qorunub saxlanmasını, milli köklərə sədaqəti, milli özünəməxsusluğun qorunmasını mütləq və sarsılmaz şərt hesab edirlər. Modernizasiya – etnik milli identikliklə universalizmin sintezi əsasında industrial inkişafa nail olmaq strategiyasıdır.

Modernizasiya, “modernləşmə” termini XX əsrin ortalarına qədər urbanizasiyanı, sənayeləşməni, dünyəviləşməni, rasionallıq bürokratiyanın və hüquqi dövlət idarəçiliyi mədəniyyətinin yaradılmasını nəzərdə tutur. XXI əsrdə bütün bu modernizasiya prosesləri milli həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: modernləşmə, təfəkkür, cəmiyyət.

Modernləşmənin rasionallıq layihəsinin tənqidi problemi bütün dövrlərdə nəinki fəlsəfə, hətta digər elm sahələrində çalışan alimlərin diqqətini cəlb etmiş, bu məsələyə dair müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Bu gün də bu məsələ xüsusilə fəlsəfə elmlərinin məşğul olduğu ən aktual problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır.

Modern real halda mövcud olanlar haqqında duyğu orqanlarının verdiyi informasiyaların təhlili ilə, həm də öz-özünə referentlik edir. Bu referentlik beynin özünəməxsus olan xassəsidir. Çünki bir tərəfdən elmi təfəkkürün inkişafı, digər tərəfdən isə insanların və onların həyatında baş verən dəyişikliklər istər şüurun mənbəyinin, istərsə də ictimai şüurun məzmun və strukturunda baş verən dəyişikliklərin səbəblərinin öyrənilməsinə vacib tələb kimi elmin qarşısına qoyur. İnsan və cəmiyyət həyatında baş verən ictimai mahiyyətli hadisə dəyişikliklərinin əsasında ya şüur, ya da ictimai şüur amili dayandığına görə bu amili öyrənmədən, onun lokal və universal xassələrini açmadan nəyəse nail olmaq mümkünsüzdür [1; s.55].

Modernləşmə ictimai şüur üçün də əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin ictimai şüur daha çox fərdin sosiallaşması ilə bağlıdır. İctimai şüuru gündəlik həyatla, bu həyatın aşılacağı empirik, adi, yaxud kütlə şüurundan fərqləndirmək lazımdır. Bu baxımdan ictimai varlığın yaratdığı şüur heç də hələ ictimai şüur deyil, adi, empirik, yaxud kütlə şüurudur. Bu şüurun tərkibində olan ictimailik elementləri isə adət-ənənə, arxetipiklik və mentalitetlə bağlıdır. Deməli, insanın ağı və praktik bacarığı hər şeyi dəyişdirmək, yeni olanı yaratmaq qabiliyyətinə malikdir. Lakin həmin yeni heç nəyə zərər vermədən bütövlükdə cəmiyyətə və insanlara xidmət etdiyi zaman faydalı olur.

Akademik R.Mehdiyevin dediyi kimi, əsas məsələ yeni təfəkkür, düşüncə tərzinin formalaşmasına xidmət edə biləcək yaradıcı ideya və şübhəsiz ki, əməli əhəmiyyəti olan tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Burada siyasi ittihamlar, kimisə damğalamaq praktikası isə yanlış və zərərli praktikadır [2; s.152].

Cəmiyyət həyatında təsəvvürə belə gəlməyən sürətli dəyişiklik mənəvi sahədə də boşluq yaradır. Bu boşluğa hansısa bir ictimai ideal daxil ola bilməyəndə oraya çox böyük sürətlə din daxil olmağa başlayır. Modernləşmə ən yeni informatika və telekommunikasiya vasitələri əsasında bəşəriyyətin böyük hissəsinin vahid iqtisadi-maliyyə, ictimai-siyasi və mədəni əlaqələr sisteminə cəlb olunması prosesidir. Sivilizasiyalararası dialoq və qarşılıqlı əlaqələrin zərurəti qanunauyğunluğunu yaradan inkişafdır, yaşayışın ümumi standartlarının, etiketlərinin əmələ gəlməsi və dünyagörüşün tipologiyasında planetar meyarların qüvvətlənməsidir, meqasosiumun bütövlük formasıdır, dünya proseslərinin qarşılıqlı asılılığını təmin edən inkişaf prosesidir. “Modernləşmə” termini etimoloji cəhətdən latın termini olan “modern”, yəni “yer kürəsi” sözü ilə əlaqədardır.

Modernləşmə – yer kürəsində bütün ictimai fəaliyyətin beynəlmilləşməsi, milli iqtisadiyyatların vahid ümumdünya sisteminə qovuşmasıdır. Bu da öz növbəsində kapitalın asanlıqla yerdəyişməsinə, dünyanın informasiya üçün açıq olmasına, texnoloji inqilaba, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin kommunikasiya yaxınlaşması əsasında əmtəə və kapitalın hərəkətinin liberallaşmasına, planetar elmi inqilaba, millətlərarası sosial hərəkətlərə, yeni nəqliyyat növlərinə, telekommunikasiya texnologiyalarının reallaşmasına, beynəlxalq təhsilə əsaslanır.

Modernləşmə təkcə həyatın yekcinsləşməsi: qiymətləri, məhsulları, səhiyyənin səviyyəsi və keyfiyyətini, gəlir səviyyəsini, bank qoyuluşlarını dünya səviyyəsində bərabərləşdirməsi tendensiyasını dəyişmir, həmçinin onun strukturunu dəyişir. Bəşəriyyətə ağılasıqmaz təsirlər edilir, transkontinental və regionlararası

proseslər gedir ki, bunlar da öz növbəsində miqyasına görə qlobal qarşılıqlı asılılıq münasibətini formalaşdırır. Dünya iqtisadiyyatı sadəcə olaraq qarşılıqlı asılı vəziyyətə düşmür, o, praktiki olaraq vahidə – tama inteqrasiya edir.

Hər bir texnoloji çevriliş təkcə cəmiyyətin deyil, insanların fərdi həyat tərzində dərin dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Cəmiyyətin informasiyalaşması ilə əlaqədar olan müasir texnoloji çevrilişin xüsusiyyətləri ondadır ki, o, bəşəri qarşılıqlı təsirin qloballaşması və universallaşması üçün yeni şərtlər yaradır [3; s.71].

Modernləşmə müasir dünyanın sosial həyat, siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm, texnologiya və s. sahələrində yeni keyfiyyət dəyişiklikləri ilə şərtlənən mürəkkəb proseslərin diferensiasiya və inteqrasiyalaşmasında öz əksini tapır. Modern sivilizasiyaya doğru dünya inkişafı ümumbəşəri mənafe parametrlərini meydana çıxarır. Modernləşmə dünyanın inkişafının məntiqi nəticəsidir, müasir dövrümüzü əhatə edən bir inteqrasiya epoxasıdır. Dünyanın sivilizasiyalaşma istiqamətində hərəkətini məntiqi sayır. O, müxtəlif sivilizasiyaların təmas enerjisindən doğur. Modernləşmə prosesi planetar meqacəmiyyətin, meqamədəniyyətin və superetnosun formalaşmasını reallaşdırmaqdır. Modernləşmə prosesinin dərin analitik təhlili göstərir ki, o, bəşəriyyətin tarixi inkişaf qanunauyğunluqları əsasında formalaşmış yeni obyektiv tarixi inkişaf mərhələsidir. Modernləşmə ən yeni informatika və telekommunikasiya vasitələri əsasında bəşəriyyətin böyük hissəsinin vahid iqtisadi-maliyyə, ictimai-siyasi və mədəni əlaqələr sisteminə cəlb olunması prosesidir.

Modernləşmiş Avropa strategiyası dünya üzərində uzunmüddətli maliyyə-iqtisadi hakimiyyətin saxlanılması və dərinləşməsinə nail olmağı qarşıya məqsəd qoymuşdur. Qərbləşmə qeyri-qərb məkanlarını tədricən “udaraq”, müəyyən məkanlarda siyasi dözümlü xarakterini dəyişdirir. Görünür, qərbləşmənin alqoritmi bütövlükdə cəmiyyətlərin, yaxud məkanların keçidinin təmin edilməsindən ibarət deyildir. Onun məqsədi yeni qlobal iqtisadi baxışların və siyasi ideyaların tətbiqi üçün meydan hazırlamaqdır. “Modernləşmə və qərbləşmə”nin fərqləndirilməsi özlüyündə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Modernləşmə (modernizasiya) – etnik milli identikliklə universalizmin sintezi əsasında industrial inkişafa nail olmaq strategiyasıdır. XXI əsrdə bütün bu modernizasiya prosesləri milli həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Modernləşməni qərbləşmə, qərbləşməni isə modernləşmə kimi təqdim edən ideologiya qüsurlu və birtərəflidir. Çünki burada bəşəriyyətin bütün tarixi təkamülü ilə şərtlənən ümumdünya əhəmiyyətli proses – qloballaşma əsl mahiyyətdən yayındırılaraq məhdud bir hadisə kimi unifikasiyalaşdırılır. Bu baxımdan ən böyük dünya problemi qloballaşmanın vesternizasiya ilə nisbətidir.

Modernləşmənin ilk mərhələsi kimi məhz modernləşmə kapital bazarının yaranmasına, transmilli korporasiyaların fəaliyyətinə zəmin yaratmışdır. Hazırda onların təsiri ilə iqtisadi siyasətin, vətəndaşların siyasi iştirakının forma və metodlarının dəyişməsi, təhsilin beynəlmilləşməsi və vahid qlobal sosiomədəni mühitin yaradılması vasitəsilə sosiomədəni məkanın dəyişməsi baş verir.

Mif ideyasını Hübner millət və millilik ideyası kontekstində təhlil edir. Onu millətin müasir inkişafı konsepsiyasına yerləşdirir, başqa sözlə, o, mədəni primordializmi modernizmlə, tarixi irsi müasir millət quruculuğu prosesləri ilə sintezləşdirməyə çalışır. Onun nöqtəyi-nəzərincə, millət və millilik bu və ya digər formalarda cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında həmişə iştirak edir, fərdi, şəxsi səviyyədən başlayaraq indektivliyin yaranması və inkişafını stimullaşdırır. Hübner hesab edir ki, fransız maarifçiliyi və alman romantizmindən sonra elə bir zaman gəlir ki, bütün Avropa fəlsəfəsi milliliyin anlamında universallığın iştirakı probleminin öhdəsindən gələ bilmir və bu, çox vaxt sosiomədəni həyatda millətin rolunun inkarına və ya millətin həyatında universalın rolunun inkarına gətirib çıxarırdı. Hübner “ixtira” ideyası ilə razılaşmır. Milli identifikasiya, onun fikrincə, mifik identifikasiyaya yaxındır və millilik fenomeni qədim yaşa malikdir. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, bizdə çox zaman ictimai şüur, “milli” və “etnik” anlayışları bir eyniyyət kimi işlədilir. Lakin anlayışların eyniyyətini təsdiq etməklə yanaşı onların eyni olmadıqları məqamlarını da görmək lazımdır. Bu iş K.Hübner, M.Fuko və başqaları başlamışlar. Fukoya görə, Kanta qədər fəlsəfənin əsas məsələsi idrakın tapdanmasından “imtina etməli olduğu”, sərhədlərinin aydınlaşdırılmasından ibarət idi. Kantdan iki ənənə öz başlanğıcını götürmüş oldu: birinci – neokantçı ənənənin istəyi o idi ki, fəlsəfə daima elmin mümkünlük şərtləri və sərhədləri barədə düşünsün; ikincisi isə onun tarixi barədə təfəkkür etməsini arzulayırdı. Fuko özünü məhz bu ənənəyə aid edirdi. Fukonun fikrincə, müasir epistemin insanmərkəzçiliyi ilə bağlıdır və məsələ təkcə onda deyildir ki, ön plana insanın, ona sırımış və hardasa avtonom olan dil strukturları ilə şərtlənmiş, antropoloji problemi çıxır, məsələ daha çox onunla bağlıdır ki, dünyanın dərkini “təmiz subyekt”, idrak instansiyası deyil, özünəməxsus tələbatlar, cismani və dil quruluşuna malik konkret insan gerçəkləşdirir.

Y.Habermasin modernləşmənin mahiyyətinin şərhinə konseptual yanaşması miqyaslı və fundamentaldir. Baxmayaraq ki, o, qərb cəmiyyətinin transformasiyası və inkişaf prosesini tədqiq edir, onun ideyaları modernizmin fəlsəfəsi, sosial fəlsəfə, dövlətin fəlsəfəsi və s. ilə maraqlanan hər kəs üçün əhəmiyyətlidir. Fəlsəfə barədə düşünən Y.Habermas qeyd edir ki, o, (fəlsəfə) xarici siyasi praktika əlavə-

sinə ehtiyac hiss etmir. O, ictimaiyyətin (publikanın) və cəmiyyətin problemlərinin məqsədəuyğun müzakirəsinin, problemləşdirilməsinin, əsaslandırılmasının prinsiplərini yaxşı anlayır [4; s.146-147].

Onun fikrincə, dörd motiv ənənə ilə əlaqələrin qırılmasını ifadə edir. Bu, post-metafizik təfəkkür, linqvistik dönüş, idrakın lokallaşması və nəzəriyyənin praktika qarşısındakı imtiyazlı mövqeyindən imtinadır (başqa sözlə, loqosentrizmin dəf edilməsi). Qeyd etmək istərdik ki, Habermasın bu ideyası bəzi postsovet cəmiyyətlərində olduğu kimi loqosentrizmin praktika və dinin imtiyazlı mövqe tutması ilə əvəzlənməsinə bərabər deyildir.

Fəlsəfi refleksiyanın yeni predmeti – gündəlik özanlamlılıq sferası kimi həyati dünyadır. Fikrimizcə, məhz bu müddəa sosiomədəni sistemləri tədqiq edən sosial fəlsəfəni aktuallaşdırmış olur. Bununla bağlı, o, qeyd edir ki, inkişafın substratı qismində elə sosiomədəni sistemlər götürülməlidir ki, onlarda ümumi sistem keyfiyyətləri ilə yanaşı xüsusi konstituentlər də aşkarlanmış olsun. Mədəni konstituentlərə (universallara) o, dili, əməyi, qarşılıqlı fəaliyyəti və izahlar sistemini (ideologiyasını) aid edir.

Fəlsəfənin XX əsrdə gerçəkləşdirdiyi linqvistik dönüş paradigmanın dəyişməsi – şüur fəlsəfəsindən dil fəlsəfəsinə keçid demək idi. Bu isə bəzi tədqiqatçıların hesab etdiyi kimi şüur fəlsəfəsinin tamamilə qürubu demək deyildir. Əksinə, o, “şüur-təcrübə” kontekstində yenidən aktuallaşır. Azərbaycan fəlsəfəsinin inkişafı baxımından bu gün fəlsəfənin fəlsəfi fənlərlə, ictimai və humanitar elmlərlə mütənasibliyi məsələsi, fikrimizcə daha önəmlidir. Bu məsələlərin mənalandırılması həm fəlsəfə, həm də cəmiyyət üçün dəyər kəsb edir. Azərbaycan dünyaya açıqlıq şəraitində milli vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, transformasiya, modernləşmə situasiyasındadır.

Milli inkişafın fəlsəfi və siyasi doktrinası kimi “türkçülük, islamçılıq və müasirlik” formulu əsas götürülmüşdü. Sonradan bu üçlük Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli ideyası statusu almışdı. Bu, həmin dövrdə Cənubi Qafqaz və xüsusən, Azərbaycan ətrafında coşan siyasi etirazlara kompromis cavab idi. Azərbaycanlıların müasir nəsli üçün bu ideya, fəlsəfə, siyasət, ideologiya və sosial fəaliyyətdir.

Azərbaycanda modernləşmə prosesləri də göstərir ki, keçmişdə formalaşmış stereotiplərdən asılı olmayaraq, müstəqil dövlət şəraitində insanlarla cəmiyyət, elita ilə cəmiyyətin digər qrupları, hətta fərdlə sakral aləm arasındakı qarşılıqlı münasibətlər belə milliləşir, özəl xüsusiyyətlər kəsb etməyə başlayır. Dünya ilə qarşılıqlı münasibətlər və bu münasibətləri anlama mozaikası da eyni dərəcədə spesifiklik

qazanır. Azərbaycan öz tarixi inkişafının tamamilə yeni bir dövrünü yaşayır. Yeni dünya nizamı təkcə qarşılıqlı münasibətlərin sərhədlərini və formalarını dəyişmiş, həm də fərdlər arasında münasibətlərin yeni mədəniyyətini xeyli dərəcədə formalaşdırır. İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları ünsiyyət, qarşılıqlı münasibətlər və dostluq üçün hər gün yeni imkanlar və perspektivlər açır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Şükürov, A. Modernləşmə: mahiyyəti və perspektivləri. Bakı: - 2001.
2. Mehdiyev, R. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Keçmişin dərs-ləri, bu günün reallıqları və gələcəyin perspektivləri. Bakı: - 2005.
3. Уткин, А.И. Глобализация: процесс и осмысления. М.: Логос, - 2001.
4. Социологическая энциклопедия в двух томах. М.: - 2003.

Наиля Фуад кызы Ширинова

КРИТИКА РАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО ПРОЕКТА МОДЕРНИЗАЦИИ

Резюме: Модернисты являются сторонниками всех областей модернизационного влияния на значимые сферы государственных губернаторов элиты, важные изменения в отечественной модели глубоких реформ для западных стран. Модернисты рассматривают реформы в равной мере всей культурной и экономической независимости в своей нерушимости. Несмотря на контрасты во всем мире, в XX веке различные философские системы в масштабах фундаментальных тенденций поддерживаются научной ценностью знаний и сторонниками сторонников общества. В конце 60-х и начале 70-х годов были выбраны широкие условия научной критики. Модернизация – это стратегия достижения индустриального развития на основе синтеза национально – этнической идентичности с универсализмом. В XX веке все эти процессы стали неотъемлемой частью национальной жизни.

Ключевые слова: модернизация, мышление, общество.

Naila Fuad qızı Shirinova

CRITICISM OF THE RATIONALIST PROJECT OF MODERNIZATION

Summary: Modernists are the supporters of all fields of the modern influence on the significant spheres of the state governors of elite, the important changing in the domestic model deep reforms for the Westerns. The modernists consider the reforms in equal of all cultural and economic independence in their indestructible. In spite of contrasts of the worldwide trends in the XX century different philosophical systems in the scale of fundamental trends are supported by the scientific knowledge value and the partner supporters of the society. At the late of the 60th and early 70th were chosen wide conditions of the scientific criticism.

Key words: modernization, thinking, society.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 31.03.2022

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 04.04.2022

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 07.04.2022

**Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tamilla Əhmədova**